

Politik Bir Fenomen Olarak Ekmek: 2008 Mısır'ında Ekmek İsyanı

Emre Küçükşahin¹

¹emrekucuksahin94@hotmail.com

0000-0001-5772-1253

Öz

Tarihin her döneminde insanlar kıtlıklara bağlı olarak yöneticilerine ayaklanmışlardır. Ekmek isyanları ya da IMF isyanları olarak da adlandırılan isyanların son halkası 2007-2008 yıllarında gerçekleşmiştir. Gıda fiyatlarında meydana gelen küresel artış, neoliberal politikalar ve ülkelerin sosyo-politik durumları gibi nedenler, Güney Amerika'dan Afrika'ya kadar birçok ülkede isyanların ortaya çıkmasında başrol oynamıştır. Bu konjonktürde, 2008 yılının nisan ayında Mısır'da başlayan gösteriler zaman içerisinde başta işçiler, kadınlar ve gençler gibi toplumun dezavantajlı kesimlerinin katıldığı rejim karşıtı bir protestoya dönüşmüştür. Protestolar ancak rejimin sert müdahalesi ile bastırılabilmiştir. Başta Mısır olmak üzere Afrika ülkeleri, karşı karşıya kaldıkları krizi iyi yönetememiş ve ekmek isyanlarının nedenleri ilerleyen dönemde görülen Arap Baharının da nedenleri arasında yer almıştır. Bu bağlam bize 2007-2008 isyanlarını, 2010 yılında başlayan Arap Baharının öncüsü olarak okuma imkânı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekmek İsyanları, Mısır, Afrika, neoliberalizm

Submission Date: 08.10.2018

Acceptance Date: 13.11.2018

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol.:2 Issue:2 Year:2018,
pp. 317-347

Bread as a Political Phenomenon: Bread Riot in Egypt in 2008

Abstract

As we know from political history, people have rebelled against their administrators due to famines. The last ring of rebellions, also called bread riots or IMF rebellions, took place in 2007-2008. The reasons as the global increase in food prices, neo-liberal social policies and socio-political conditions of countries have played a leading role in the emergence of riots in many countries from South America to Africa. In this conjuncture, the demonstrations that started in Egypt in April 2008 have turned into an anti-regime protest which has been attended by disadvantaged groups such as workers, women and youth. The protests were only suppressed by the harsh intervention of the regime. African countries, especially Egypt, were not able to manage that crisis well and the causes of bread riots were among the reasons for the Arab Spring which was seen in the following period. This context gives us the opportunity to read the 2007-2008 revolts as the pioneer of the Arab Spring, which started in 2010.

Keywords: Bread riots, Egypt, Africa, neoliberalism

1. Giriş

2000'li yılların başında politik bir fenomen olarak tekrar ön plana çıkan ekmek isyanlarının tarihi, Roma İmparatorluğu'na kadar götürülebilir (Africa, 1971). İmparatorlukta M.Ö 22 yılında kıtlık nedeniyle halk ayaklanmaları yaşanmış, İmparator Augustus halk adına buğday satın alarak sorunu çözmeye çalışmıştır (Sachs, 2012, s. 3). (Sachs, 2012, s. 3). Ekmek isyanlarının altın çağı ise ulus devletlerin ve ulusal pazarların oluştuğu 16. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla kadar uzanan zaman dilimidir. Bu zaman dilimi içerisinde ekmek isyanları, özellikle Avrupa'da en yaygın eylem biçimi haline gelmiştir (Tilly, 1971). Örneğin, 18. yüzyıl boyunca İngiltere'de ve Galler'de tahıl fiyatlarındaki artışa karşılık altı yüzden fazla isyan yaşanmıştır. "Aç kalmaktansa idam edilmeyi yeğleriz!" sloganıyla kitleler mısır vagonlarını ele geçirmiş, değirmenlere saldırmış ve fiyatların düşmesi için baskı yapmıştır. Fiziksel şiddetin yanı sıra gösteri düzenlemek ve dilekçe vermek de sık kullanılan araçlardandır. İrlanda da kıtlık yılları olan 1846-1875 yılları arasında fabrikaların yağmalandığı, ihracatın engellenmeye çalışıldığı yüzlerce eylem ev sahipliği yapmıştır. Fransa'da ise 1614-1789 tarihleri arasında 857 ekmek isyanı gerçekleştirilmiş, bunların yüzlercesi 1775'te Flour War adı altında yaşanmıştır (Bohstedt, 2014, ss. 6-11). Erken modern dönemde ekmek isyanları, Kıta Avrupa'sı ile sınırlı kalmamaktadır. İngiltere Hindistan'ında köylülerin önderliğinde çıkan isyanlarda pazarların yağmalandığı, tefecilik yapan yerel tüccarların borç kayıtlarının ortadan kaldırıldığı görülmüştür (Hardiman, 1996).

19. yüzyıl boyunca yoğunluğu azalan isyanlar, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte tekrar gün yüzüne çıkmıştır. 1916-1917 yıllarında savaşın getirdiği koşullar kötü hasatla birleşmiş, başta patates olmak üzere, gıda fiyatlarında yüzde yüzü aşan oranda artış meydana gelmiştir. Bu durum, Birleşik Krallık'ın Cumberland, Harrington, Cleator Moor gibi kasabalarında çoğu zaman ev hanımlarının ve madencilerin önderliğinde düzenlenen boykotlarla ve gösterilerle protesto edilmiştir (Coles, 1978). Savaş yılları sadece İngiltere'de değil, Kuzey Amerika'da da ekmek isyanlarına tanık olmuştur. Kuzey Amerika'da 1916 yılından

itibaren artan fiyatlar, Philadelphia, Boston, Chicago, Toronto ve New York gibi eyaletlerde sosyalistlerin ve kadınların önderliğinde protesto edilmiştir. Amerika’da gerçekleşen isyanlar aynı zamanda kadın hareketinin güçlenmesinde ve kadın haklarının gündemde tutulmasında önemli rol oynamıştır (Frank, 1985). 1920’li yıllarda “kıtlık ülkesi” olarak anılan Çin ise, Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra gıda temelinde kolektif eylemlere tanık olmuştur. Devletin tahıl ambarlarına ve trenlerine düzinelerce saldırı gerçekleştirilmiştir. Ancak başta saldırıları örgütleyenler olmak üzere isyancılar çoğu kez şiddetle cezalandırılmıştır (Dikötter, 2010, s. 294).

Ekmek isyanları, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan gelişmelerin temel gerekçelerinden biri olmuştur. Üçüncü Dünya ülkelerinin yoksulluğu ve özellikle bu ülkelerdeki insanların karşılaştığı açlık sorunu, komünizmin de etkisiyle tehdit olarak görülmüş, ABD başkanı Truman 1948 tarihli bildirgesinde bunu “Yoksulların yoksullukları hem kendileri için hem de müreffeh alanlar için bir tehditir.” diyerek vurgulamıştır. Öngörülen olası tehdidi ortadan kaldırmak adına Dünya Bankası ve IMF kurulmuş, “dünyayı beslemek” uluslararası bir hedef olarak belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan Gıda ve Tarım Örgütü (FOA) de bu amaca yönelik çabanın ürünü olmuştur (Patel & McMichael, 2009, ss. 15-16).

1970’li yıllarda refah devletinin sonunun gelmesi ve neoliberal düzenin inşası, ekmek isyanlarının yoğunluğunu artırmıştır. Başta 1977 yılında Mısır’da gerçekleşen ayaklanma olmak üzere, bu dönemde gerçekleşen isyanların hemen hepsi aynı zamanda IMF’nin kemer sıkma programlarına itirazı da kapsamış, dolayısıyla küreselleşmeye ve kapitalist üretim ilişkilerine direnişin somut bir görünümü olmuştur. 1976-1995 yılları arasında bu bağlamda yaklaşık 200 protesto gerçekleşmiştir. Protestoların üçte ikisi Latin Amerika’da gerçekleşmiş olup, bu protestolarda kentli yoksullar, sendikacılar, öğrenciler ve memurlar ön plana çıkmıştır. Arjantin’de yüzlerce marketin yağmalandığı isyanların sonucunda, başkan kaçmak zorunda kalmış ve yapılan seçimden Peronistler zaferle ayrılmıştır (Bohstedt, 2014, ss. 15-16). 1988 yılında Venezuela’da Başkan Perez’in IMF’nin kemer sıkma

programını kabul etmesinin ardından başkent Caracas’ta meydana gelen olaylarda 300 kişi hayatını kaybetmiştir (J. Walton & Shefner, 1994, s. 110). Aynı dönemde Latin Amerika’da gerçekleşen ayaklanmaların benzerleri, Ortadoğu’da ve Kuzey Afrika’da da gerçekleşmiş, 1983’te Fas, 1984’te Tunus, 1985’te Sudan, 1987’de Lübnan, 1988’de Cezayir ve 1989’da Ürdün, ekme ayaklanmalarının en bilindik örneklerine tanık olmuştur (Çetinkaya, 2016). IMF’nin kemer sıkma programlarına karşı ekme ayaklanmaları¹ hem Latin Amerika’da hem de dünyanın başka yerlerinde 1990’larda ve 2000’lerde de devam etmiştir (Auyero, 2007, ss. 73-74). Ekme ayaklanmaları dizisinin son halkaları ise 2007-2008 yıllarında gerçekleşen isyanlar olmuştur.

Tarihsel olarak bu şekilde özetlenebilecek olan ekme ayaklanmalarının nedenlerine ilişkin literatürde farklı açıklamalar mevcuttur. Thompson, 18. yüzyıl İngiltere’inde yaşanan ekme ayaklanmalarını, ekonomisi yerel ve bölgesel olan yoksulların, baskın olmaya başlayan serbest ticarete tepkisi olarak ele almaktadır. Analizini “ahlak ekonomisi” (moral economy) kavramıyla açıklayan E.P. Thompson, bu kavramla ayaklanmaların yeni kurulmaya başlanan ekonomik düzenle sınıflar arasındaki müzakere sürecinin bir parçası olduğunu, serbest ticaretin dönüştürmeye çalıştığı haklara dayandığını öne sürmektedir (Thompson, 1993, ss. 344-350). Buna göre serbest ticarete dayalı yeni ekonomi anlayışı, ahlaki zorunluluklar da dahil olmak üzere pazardaki tüm kontrolleri reddettiği için temel besin maddelerinin fiyatlarındaki anormal artışlar olağan hale gelmektedir (Thompson, 1993, ss. 101-102). Yoksullar ise başta ekme olmak üzere temel besin kaynaklarını geleneksel paternalizmden kaynaklanan bir hak olarak görmekte ve bunların fiyatında meydana gelen yüksek artışları hoş karşılamamaktadır. Özellikle ekme fiyatları yoksulların hoşnutsuzluğunda temel bir göstergedir (Thompson, 2004, s. 102). Ayrıca Thompson, analizinde kadınların ayaklanmalardaki önemine işaret etmektedir. Genellikle kadınların eylemleri başlatanlar olduğunu,

1 Örneklerden de anlaşıldığı üzere 1970’lerden itibaren ekme ayaklanmaları aynı zamanda IMF’nin kemer sıkma programlarına tepki niteliğindedir. Bu nedenle literatürde ekme ayaklanmaları IMF isyanları olarak da anılmaktadır.

çünkü kadınların gündelik hayatta pazarla yüz yüze ilişki geliştirdiğini, dolayısıyla fiyatlara karşı daha duyarlı olduklarını söylemektedir (Thompson, 1993, ss. 234-235).

Fransa'daki isyanlara odaklanan Louise Tilly de ahlak ekonomisi kavramına bağlı kalarak, buradaki isyanların temelinde tahıl üzerinde yerel kontrolün ortadan kalkmasını ve devletin başta fiyatlar konusunda olmak üzere ekonomiden çekilmesini göstermektedir. Charles Tilly ve Gabriel Ardant Amartya Sen ise 1943 yılında Bengal'de yaşanan kıtlığa ilişkin yaptığı çalışmasında, modern zamanlarda yaşanan kıtlıklara neden olarak yetersiz arzın değil, insanların gıda satın almak için gereken ekonomik güçten yoksun olmasını göstermiştir (Patel & McMichael, 2009, ss. 12-14).

Ahlak ekonomisi kavramının yanında “rasyonel tepki teorisi” (rational response theory) de isyanları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu teoriye göre, isyanların temel sebebi ekonomik sıkıntılardır. Bu teori bağlamında Bohstedt, isyanların nedeni olarak kötü hasatı, ekonomik krizi ve işsizliği göstermektedir (Sachs, 2012, s. 9). Walton ve Seddon, rasyonel tepki teorisinin bir teori dahi olmadığını, çünkü insanları isyana götüren süreci açıklayamadığını ileri sürmektedir (John Walton & Seddon, 1994, s. 31). Peter Clark ise Avrupa'daki ayaklanmaların sebebi olarak fiyatlarda meydana gelen ani ve yüksek artışların neden olduğu tutarsızlığı ve “adil fiyata dönüş” isteğini işaret etmektedir (Clark, 1976, s. 377). Bienen ve Gersovitz de 70'lerin sonundan 80'lerin sonuna kadar geçen sürede meydana gelen ayaklanmaların analizinde Clark gibi ani ve yüksek fiyat artışlarına dikkat çekmektedir (Bienen & Gersovitz, 1986).

Ekmek isyanları literatüründeki bu açıklamalar Mısır'da 2008 yılında yaşanan isyanın somut bir bağlama oturtulabilmesi için önem teşkil etmektedir. Bununla birlikte, 2008 yılında yaşananların anlaşılabilmesi için neoliberalizmin Mısır'daki inşa sürecini de incelemek gerekir.

2. Neo-liberalizm, Direniş ve Ekmek

1950'li yıllarda, Nasır'ın ulusal kapitalist gelişim planları dâhilinde devlet; kamulaştırmalarla genişlemiş, asgari ücret, emekli maaşları

ve çeşitli sübvansiyonlar ile halkı desteklemiştir. Arap sosyalizmi adı altında izlenen politikada halkın sübvansiyon edilmesi sistemin önemli bir bileşeni olmuştur; çünkü bu sayede temel ihtiyaçların maliyetini düşük seviyede tutarak, kalkınma için kilit bir sektör olan sanayi sektörüne ucuz emek sağlamak hedeflenmiştir (Sachs, 2012, s. 13). Aynı zamanda, sübvansiyonlar karşılığında özellikle kentlerde yaşayan halkın rejime sadakatini sağlayarak sistemi güçlü tutmak da amaçlanmıştır (Hopkins, 1988, s. 108). Bu dönem, sübvansiyonlar nedeniyle “ekmek demokrasisi” (dimuqratiyyatu ‘l-khubz) olarak da adlandırılmaktadır. Buradaki ekmeğin ifadesi, başta ücretsiz eğitim ve sağlık olmak üzere devlet tarafından sağlanan tüm hizmetleri ifade etmektedir (Sadiki, 1997, s. 135).

1970 yılında Nasır’ın ölümünden sonra iktidara gelen Enver Sedat ile birlikte Mısır, tam tersi bir ekonomik istikamette yol almaya başlamıştır. 1974 yılında ilan edilen “Açıklık” (İnfitah) politikası ile doğrudan yapılacak yabancı yatırımların teşvik edileceği, ekonomide devlet müdahalesinin azaltılacağı ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri geliştirileceği ilan edilmiştir (Gouda, 1981). Sedat’la birlikte Dünya Bankası ve IMF ile sayısı artan görüşmeler sonucunda iki aşamalı bir kredi paketi üzerinde anlaşılmış, bu anlaşmada devletin ekonomideki rolünün azaltılacağı, fiyatlar üzerindeki kontrolün ve sübvansiyonların ortadan kaldırılacağı taahhüt edilmiştir (Marfleet, 2013, s. 119).

“Açıklık” ile ekonomide başlayan liberalleşme, 1970’lerin ortalarından itibaren işsizliğin ve enflasyonun artmasına, sübvansiyonların kaldırılmasına ve kamusal hizmetlerin dejenere olmasına neden olmuş; bu durum halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır. Süreç içerisinde biriken hoşnutsuzluklar, 17 Ocak 1977’de Enver Sedat’ın ekmeğin standardını üçte bir oranında azaltan, şeker, pirinç, makarna ve sigara fiyatlarını yükselten kanunuyla büyük gösterilere ve grevlere dönüşmüştür. “Kahvaltımız nerede Geçit’in Kahramanı?2”, “Yenilgi günlerinde insanlar hala et yiyebiliyordu.” Başta Kahire ve İskenderiye’de olmak üzere, birçok kentte “Kahrolsun Sedat”, “Nasır”

2 Hero of the Crossing, 1973 Savaşı nedeniyle Enver Sedat’a takılan isim.

“Bize hasır giydirdikleri yetmiyor, şimdi de ekmeğimizi almaya geliyorlar!” sloganları ile hareket eden göstericilere karşı ordunun müdahalesi sert olmuş, isyanlar sonucunda 79 kişi ölmüş, 1000 kişi yaralanmış, 1500 civarında gösterici tutuklanmıştır (Posusney, 1997, ss. 136-137). İsyân sonucunda devlet, gıda sübvansiyonlarını tekrar yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır (John Walton & Seddon, 1994, s. 185).

Sedat’ın iktidarı, 6 Ekim 1981’de suikast ile hayatını kaybetmesinin ardından sona ererken yerine yardımcısı Hüsnü Mübarek gelmiştir. 2011’e kadar iktidarını devam ettiren Hüsnü Mübarek’in döneminde, neoliberal programlara hız verilmiş, ekonomi politiğin dönüşümü devam etmiştir. Özellikle 1982-1990 yılları arasında, hem küresel krizin hem de Sedat döneminde başlayan ve Mübarek’le devam eden dönüşümün bir sonucu olarak yüksek borç krizi ile karşı karşıya kalınmış, Mısır ekonomisi daha da zayıflamıştır. 1980’lerin ortalarında uluslararası piyasada ton başına \$70-\$80 olan buğday fiyatının 1980’lerin sonunda \$300’lara yükselmesi ve ABD’nin dış yardımlarını kesmesi, Mısır’da gıda fiyatlarının önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur. Ülke içinde mısırın fiyatı ton başına \$84’dan \$132’a, yağın fiyatı \$458’dan \$790’a, şekerin fiyatı ise \$171’dan \$270’a yükselmiştir.

Yükselen fiyatlar karşısında öncelikle ekmeğin kalitesinde ve gramajında değişikliğe gidilmiştir. 1983 ve 1984’te ekmeğin gramajı 168 gramdan 160’a düşürülmüş, 1988’de somundaki buğday oranı %20 azaltılmıştır. 1989’da ise ekmeğin gramajı 130 olmuştur. Aynı zamanda gramaj değişikliklerine yükselen fiyatlar da eşlik etmiştir. Fiyatlardaki yükseliş, sübvansiyon edilen malların karaborsaya düşmesine yol açmıştır. Karaborsanın oluşmasını engellemek için hükümet sübvansiyonlu mallardan yararlanma hakkına sahip olanlarda sınırlamaya gitmiş, önce yurt dışında yaşayanlar daha sonra yatırımcılar, bina, dükkân, otomobil ve arazi sahipleri haklarını kaybetmiştir (Sachs, 2012, ss. 48-50).

1980’ler boyunca artan fiyatlar ve kaldırılan sübvansiyonlar, 77’de kanlı bir şekilde sonuçlanan isyanların, grevlerin tekrar gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. 1984 yılında İskenderiye yakınlarındaki Kafr ed-Davvar şehrinde işçilerin, fiyat artışlarını ve ücret kesintilerini

protesto etmek için düzenlediği gösterilerde 3 kişi hayatını kaybetmiş, 26 kişi yaralanmıştır. Olayların ardından Mübarek yönetimi, önce geçici olarak eski sübvansiyon politikalarına geri dönüşü vaat ederek protestocuları sakinleştirmeye çalışmış; ardından solculardan, işçilerden ve öğrencilerden oluşan muhalefeti tutuklamaya girişmiştir. Ayrıca aynı yıl İçişleri Bakanı Kamal Hasan Ali, iki yıl sürecek sıkıyönetim kanunu ilan etmiştir. 1986 Mayıs'ında ise Kahire banliyölerinde güvenlik güçleri arasında rejimi sarsan bir isyan çıkmış, zorunlu askerlik görevini yapan 17.000'den fazla erin katıldığı ve 100 kişinin öldüğü isyanda lüks oteller, gece kulüpleri ve restoranlar hedef alınmıştır.

Kötüleşen yaşam koşulları, 1988'de işçi sınıfının yoğun yaşadığı Kahire'nin Ain Shams mahallesinde isyana neden olmuştur. Cuma namazının ardından Cemiyet-i İslamiye militanları ile güvenlik güçleri arasında başlayan çatışmalar öylesine büyümüştür ki bir diplomat olayları "1977'den beri ilk kez sıradan insanlar otorite ile yüzleşmek için sokaklara çıkıyor" şeklinde yorumlamıştır. 1989 yılında ise ekmek kıtlığı, Mısır'ın kuzeyindeki El Minya ve Bani Suwayf kentlerinde protestolara neden olmuştur (Sachs, 2012, ss. 53-55).

1980'lerde sadece Mısır'da değil Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki dokuz ülkede de iki düzine büyük protesto ve grev düzenlenmiştir (John Walton & Seddon, 1994, ss. 171-175). Çünkü başta IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların baskısı olmak üzere neo-liberal programlara geçiş yönünde yapılan telkinler sonucunda Ortadoğu devletleri, dünya kapitalist sistemine hızla uyum sağlayarak kademeli olarak refah programlarından vazgeçmiştir. Bu durum ülkelerin gıda sistemine de yansımıştır. Uluslararası kuruluşların desteğiyle ülkeler, "kendi kendine yeterlilik" fikrini geride bırakarak tarım sektörünü uluslararası piyasaya göre üretime yönlendirmiş ve gıda tedarikinde ithalata dayalı uluslararasılaşma esas alınmıştır. Gıda tedarikinde uluslararasılaşma, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin kalkınmasında önem arz eden gıda sübvansiyonlarının ve fiyatlamaların kaldırılmasına, buna bağlı olarak da 80'ler boyunca büyük grevlere ve isyanlara neden olmuştur.

1990'lı yıllarda Hüsnü Mübarek, ekonomik liberalleşme programlarına devam etmiş, Mısır, başta IMF ve Dünya Bankası

olmak üzere uluslararası kuruluşların neoliberal politikaları için laboratuvar haline gelmiştir (Marfleet, 2013, s. 114). Bu bağlamda 1991’de, IMF’nin acı reçetesi ERSAP (Economic Reform and Structural Adjustment Program) anlaşması imzalanmış, bu anlaşmaya uygun olarak gıda sübvansiyonları kaldırılmaya devam edilmiştir. 1993 yılında IMF’ye yönelik hazırlanan niyet mektubunda, enerji fiyatlarının artırılması, şeker dahil gıda sübvansiyonlarının kaldırılması ve ekonomide liberalleşmenin devamına yönelik taahhütler verilmiştir. Verilen taahhütlere bağlı olarak 1992-1993 yılında, pirinçteki ithalat vergileri kaldırılmış, 1980’de ekmeği, unu, şekeri, pirinci, çayı, yağı, fasulyeyi, mercimeği, makarnayı, kahveyi, susamı, peyniri, eti, balığı, yumurtayı ve tavuğu içeren sübvansiyonlar, 1995’te sadece beyaz un, ekmek, yemek yağı ve şekerden ibaret olmuştur (Sachs, 2012, ss. 49-65). Gıda sübvansiyonları kaldırılırken aynı anda reel ücretler uzun vadeli bir düşüşe girmiştir (Harrigan, 2009, ss. 83-93).

1990’lı yıllarda Mübarek yönetiminin gıda sübvansiyonlarını kaldırmasına ve ekonomide liberalleşme hamlelerine karşı toplumsal muhalefet, 1980’li yıllardaki kadar güçlü karşılık verememiştir. Yaşam koşulları günden güne kötüleşmeye devam etmiş olsa da siyasi özgürlüklerde kısıtlama ve hükümetin her türlü muhalefete karşı saldırgan tavrı, hoşnutsuzlukların kamusal alanda somutlaşmasına engel olmuştur.

Siyasi özgürlüklerin kısıtlanması, ekonomideki liberalleşme, gıda sübvansiyonlarının kaldırılması ve bunlara bağlı olarak yaşam koşullarının kötüleşmesi, yoksullar arasında politik şiddete katılımın artmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllar boyunca Cemiyet’ül İslamiye, yoksul bölgelerde temel ihtiyaçların karşılanmasına yardım ederek meşruiyetini artırmaya devam etmiştir. Nitekim 1992-1997 yılları arasında İslamcı militanlar, 142 kişinin öldüğü ve 1779 kişinin yaralandığı 741 saldırı düzenlemiştir (Hafez, 2004, s. 71).

1980’li yıllardan itibaren yoksulların yaşam standartları günbegün düşerken, başta önce Sedat’ın sonra Mübarek’in çevresinde bulunan bürokratlar olmak üzere, üst sınıflar yeni ekonomi politikte zenginleşmiştir. Toplumsal sınıfların yaşam standartlarındaki bu

değişim, yeni şehirlerin inşası ile kamusal alanda somutlaşmıştır. 2000’li yıllarda hükümet tarafından geliştirilen Kahire çevresine 40 yeni şehir projesinde, yaklaşık altı yüz bin lüks konut planlanmış ve yapımına başlanmıştır. Kahire’de yaklaşık üç yüz on beş bin üst sınıf aile olduğu düşünülürse, aile başına iki daire düşen bu projenin absürtlüğü anlaşılabilir. Kahire’nin yaklaşık üçte birine denk olan şehirler, nüfusun yüzde ikisinden daha azına yönelik yapılıyor olsa da 1998-2002 yılları arasında Konut ve Kentsel Kalkınma Bakanlığı’nın ulusal yatırım bütçesinin yüzde 22’si bu şehirlerin inşasına ayrılmıştır. Üst sınıflara yönelik bu harcamalara karşılık alt sınıfların mekânsal koşullarını iyileştirmeye yönelik çabalar yetersiz bırakılmıştır. Örneğin, 1992 depreminden sonra hazırlanan yeni kent planlarında yaklaşık 16 milyon kişinin yaşadığı alanlar için hazırlanan program sadece 5,7 milyon kişinin yararlanmasına yönelik hazırlanmış olup yatırımın değeri kişi başına \$25’a denk gelmiştir.

Alt sınıflarla üst sınıflar arasında ayrımcılığa neden olacak bu programların yanı sıra, yeni yapılan lüks binaların yüksek duvarlarla çevrenmesi ve böylece çevresindeki alt sınıfları, “ötekiler” olarak tehdit ilan etmesi, kent yoksullarının kamusal alanda sembolik olarak ötekileştirilmesine neden olmuştur. Bu söylem sadece sembolik bir biçimde kalmamış, aynı zamanda medya tarafından da “güvenlik riski” adı altında dillendirilmiştir. Medyada yoksulların yaşadığı banliyöler çoğunlukla suç, kirlilik ve terörizmle eş değer tutulmuştur. Üst sınıfların yüksek duvarlı lüks şehirlerinin yanındaki yoksul bölgelerin ötekileştirilmesi, özellikle başta eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetleri olmak üzere kamusal hizmetlerin bu bölgelere eksik ya da kötü sunulmasıyla somutlaşmıştır. Neo-liberal konut politikaları özellikle banliyölerdeki gençleri derinden etkilemiştir (Singerman, 2013, ss. 7-8).

2008 yılında Uluslararası Finans Kurumu (IFC)’nin bölgenin “üst düzey reformcusu” (“Most Improved in Doing Business 2008,”) ilan ettiği Mısır’da, neoliberal politikalara karşı 21. yüzyıldaki direniş, 1990’lı yıllardan çok daha sert olmuştur. Konut politikaları, artan fiyatlar, reel ücretteki gerilemeler ve özelleştirmeler sonucunda refah standardı oldukça düşen toplumsal kesimlerin muhalefeti, 2008’deki ekmek isyanlarının

öncesinde toplumsal yaşamı politikleştirmiştir. Özellikle 2004'ten sonra kamu firmalarının satışının artması, kitlelere hareketlilik kazandırmış, yaklaşık 2400 grev gerçekleştirilmiştir. 2006 yılından sonra Mısır işçi sınıfı, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Mısır'daki en hareketli toplumsal hareket konumuna gelmiştir. Öyle ki artık sloganlarda sadece ekonomik talepler dile getirilmekle kalmamış, Mübarek rejimini hedef alan söylemler ön plana çıkmıştır. 2007 yılında tekstil işçilerinin grevinde grev liderleri “Biz rejimi değiştireceğiz!”, “Dünya Bankası tarafından yönetilmeyeceğiz!”, “Hükümetin istifasını istiyorum!” gibi söylemlerle hem rejimi hem de uluslararası kuruluşlar üzerinden neo-liberal politikaları hedef almıştır (Beinin, 2011, ss. 190-195). İşçilerin süregelen militan tavrı, 2008'deki ekmek isyanlarında da önemli bir rol oynamıştır.

2000'li yıllarda Mısır, işçi sınıfının yanında farklı toplumsal kesimlerden gelen yeni toplumsal hareketlere de ev sahipliği yapmıştır. İkinci Filistin İntifada'sından ilhamla 2004 yılında orta sınıf hareketi olarak Kefaya (Yeter) kurulmuştur. İslamcıların ve solcuların bir tür koalisyonu olan Kefaya, her ne kadar işçiler ve köylülerle güçlü bir bağ kurmasa da yeni bir örgütlenme örneği ortaya koymayı başarmıştır (Shorbagy, 2007). Kefaya ile birlikte katılımcı demokrasi, bölgesel meclis, diyalog gibi kavramlar toplumsal muhalefetin kelime dağarcığına kazandırılmıştır (Singerman, 2013, s. 17). Bu örneğin ardından “Kefaya ve kız kardeşleri” olarak bilinen birçok gençlik, kadın ve köylü oluşumları kurulmuştur (Bohstedt, 2014, s. 18). Toplumun hemen her kesiminde yaşanan bu hareketlilik bireylerde “biz” duygusunun yaratılmasında ve bireylerin kolektif hareket edebilme kabiliyeti kazanmasında önemli bir eşik olmuştur.

Sonuç olarak 2008 yılının öncesinde Mısır toplumuna baktığımızda, toplumun hemen her kesiminde hoşnutsuzluğun had safhada olduğunu görürüz. Hoşnutsuzluğun temelinde ise 1970'lerde Sedat ile başlayan ve Mübarek yönetiminde devam eden ekonomide liberalleşme ve buna bağlı olarak gıda tedarikinde yaşanan sıkıntılar, artan fiyatlar, özelleştirmeler, reel ücretlerin azalması gibi özellikle alt sınıfları doğrudan etkileyecek gelişmeler bulunmaktadır. Neo-liberal politikalarla birlikte kamu sektöründeki küçülmeye bağlı olarak çok sayıda işçi/memur işten

çıkarılmış, bütçe kesintileri nedeniyle başta sağlık hizmeti olmak üzere sosyal hizmetler azaltılmış ya da kaliteleri düşürülmüştür. Özelleştirmeler nedeniyle işçi sınıfının hem yaşam koşulları hem de çalışma koşulları kötüleşmiş, öyle ki Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre Mısır, işçiler için dünyanın en kötü 25. ülkesi konumuna gelmiştir (Aoude, 2013, s. 246). Kayıt dışı çalışmanın arttığı, ücretlerin düştüğü bu dönemde Mısır, kendisini Hindistan, Çin, Bangladeş gibi emek piyasalarına rakip olarak tanıtmıştır (Singerman, 2013, s. 3). Aynı zamanda gelir dağılımında adaletsizlik artmış, makro planda artan gayri safi yurt içi hasıla alt sınıfların koşullarını iyileştirmemiş, üst sınıfların zenginliğini artırmıştır. 2008'in arifesinde Mısır'daki bu koşullar, 2008 yılındaki ekmek isyanlarını ve ona katılanların profilini anlamak açısından önem taşımaktadır.

3. 21. Yüzyılın İlk Büyük Direnişleri: 2007-2008 Ekmek İsyancıları

Neo-liberal politikalara karşı 21 yüzyıldaki direniş, 2007'nin sonlarında ve 2008'in başlarında aniden yükselen gıda fiyatlarının yarattığı kıvılcımla kritik bir noktaya ulaşmıştır. Başta Afrika'da olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde büyük protesto gösterileri, grevler düzenlenmiştir. Düzenleyici ya da öncü grupları farklı olmak üzere, elli üç Afrika ülkesinden on dördünde protestolara ve grevlere tanık olunmuştur. 2008'in şubat ayında Burkina Faso'nun Bobo-Dioulaso, Ouhiyouya ve Banfora kentlerinde başlayan isyanlarda, gençler ve kentli yoksullar ön plana çıkmış, protestocular çoğunlukla kamu binalarını, mağazaları ve güvenlik güçlerini hedef almıştır (Harsch, 2008, s. 16). Mart 2008'de Senegal'in Dakar kentinde başlayan ve sendikalar tarafından organize edilen protestolarda belediye başkanının ofisi ve Senelec'in (ulusal elektrik şirketi) binası yağmalanmıştır. Nisan'da da devam eden gösterilerde protestocular boş pirinç çuvalları, elektrik faturaları ve "Açız!" sloganlarıyla kötüleşen yaşam şartlarını protesto etmiştir. "Başkan Wade 'saygınlık' için yapılan harcamaları durdurmalı!", "Su ve elektrik pahalı!", diyen protestocuları polis şiddeti bastıramayınca, Başkan Wade, ülkenin ithal pirince olan bağımlılığını azaltma sözü vermek zorunda kalmıştır (Ba, 2008). Sürekli olarak kıtlıkların yaşandığı Moritanya'da da fiyat artışlarından sonra benzer

Şekil 1. 2007-2008 yılında çıkan isyanların konumları
(Berazneva & Lee, 2013, s. 29)

şekilde gösteriler başlamış, bu gösteriler aynı zamanda kitlelerin ülkenin Cumhurbaşkanı Sidi Mohamed'e karşı ilk meydan okuması olmuştur (Berazneva & Lee, 2013, s. 30). Fildişi Sahili'nde ise yaklaşık 1500 kadın "Hayat çok pahalı, bizi öldürüyorsunuz!", "Çocuklarımıza yiyecek ne vereceğiz, nasıl okula gidecekler?" sloganlarıyla protesto gösterileri düzenlemiştir (Bohstedt, 2014, s. 20).

Bu tarihlerde ekmek isyanları Batı ve Orta Afrika'nın yanı sıra başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde de

yaşanmıştır. 2008 yılının şubat ayında Ürdün'de %76 artan akaryakıt fiyatları ve ikiye katlanan temel gıda fiyatları kentli orta sınıf ve işçiler tarafından protesto edilmiştir. 2007'nin sonunda Yemen'de düzenlenen gösterilerde ise on ikiden fazla protestocu ölmüştür. Haziran 2008'de Tunus'taki gösterilerde polisin ateş açması sonucu bir protestocu hayatını kaybetmiş, on sekiz kişi yaralanmıştır. Yüzlerce göstericinin tutuklandığı protestolarda iki sendika lideri de hapis cezasına çarptırılmıştır. Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise göçmen işçiler, maaşlarının sabitlenmiş dolar değerine göre ödenmesini protesto etmiştir (Bush, 2010, s. 123).

2007-2008'deki ekmek isyanları Afrika ve Ortadoğu ile sınırlı kalmamış, Asya'da Bangladeş, Kuzey Amerika'da Meksika ve Haiti, Avrupa'da İtalya gibi dünyanın farklı bölgelerindeki 25'ten fazla ülkede görülmüştür (Schneider, 2008, s. 2). Örneğin Meksika'da NAFTA kapsamında 1 Ocak 2008'de mısır, fasulye, şeker ve süt ithalatının serbest bırakılması ile birlikte ülke çapında gösteriler başlamıştır. 30 Nisan 2008'de Peru'da başlayan gösterilerde ise binden fazla kadın, meclisin karşısında artan gıda fiyatlarını protesto etmiştir. Gösteriler ilerleyen aylarda Genel İşçi Konfederasyonu'nun katılımıyla büyümüş, Lima'da altı bin kişi protesto amaçlı tencere fırlatmıştır (Patel & McMichael, 2009, s. 21).

Peki, tüm dünyada hemen hemen aynı zaman diliminde görülen bu küresel başkaldırının nedenleri nedir? Hepsi aynı sebepten, artan gıda fiyatlarından dolayı mı gerçekleşmiştir? 2007 ile 2008 yıllarında mısırın küresel fiyatında yüzde yüz otuzluk, pirinç, fasulye gibi temel gıda maddelerinde ise yüzde yetmiş beşlik artış meydana gelmiş, böylece 21.yüzyılın başından 2008'e kadar geçen zaman diliminde gıda fiyatları reel olarak ikiye katlanmıştır. Headey ve Fan yaptıkları çalışmada, bu artışın 74 düşük gelirli ve 71 orta gelirli ülkeyi önemli ölçüde etkilediğini belirtmişlerdir (Headey, 2008, s. 385). Dolayısıyla 2000'li yılların başından beri süregelen gıda fiyatlarındaki yüksek artış, isyanları tetiklemekte önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki bu dönemde süregelen artışlar nedeniyle FAO'nun yöneticisi Jacques Diouf, olası bir ayaklanma silsilesi hakkında uyarıda bulunmuştur (Patel &

McMichael, 2009, s. 21). Ancak küresel çapta gerçekleşen gösterilerin, gıda fiyatlarındaki artışın yanında hem genel hem de özel boyutta başka nedenleri de olmuştur.

Öncelikle, isyanlara dair yapılan ampirik analizler isyanların yoğunlukla yaşandığı Afrika’da, protestoların çoğunlukla yoksulluk ve kentleşme oranlarının yüksek, gıda erişiminin kısıtlı ve siyasi özgürlüklerin sınırlı olduğu ülkelerde gerçekleştiğini ortaya koyarak isyanlara mekânsal açıklama getirmektedir (Berazneva & Lee, 2013, ss. 36-37). Bununla birlikte farklı ülkelerdeki protestocuların yaşam koşullarının yanında, hükümetin istifa etmesi, rejimin yıkılması gibi siyasi talepleri dile getirmeleri, ülkelerdeki baskıcı rejimlerin ve siyasi konjonktürün de isyanlarda katalizör etki yarattığını göstermektedir. Nitekim baskıcı rejimler altında politik faaliyet yürütemeyen muhalifler, sendikalar ve çeşitli dayanışma ağları isyanlarda her zaman aktif bir rol oynamış ve siyasi baskının azaltılmasını, reformların yapılmasını talep etmiştir (Bush, 2010, s. 122). Hükümetlerin politikalarından, hesap verilebilirliğin olmamasından, yolsuzluktan ve baskılardan duyulan rahatsızlıklar sık sık dile getirilmiştir (Harsch, 2008, ss. 15-21). Yani isyanlar “ekmek” ile tanımlanmakla birlikte aslında toplumlardaki temel mücadeleleri ifade etmekte, bu anlamda politik bir tavır içermektedir.

Protestolara katılanların profiline baktığımızda ise çoğunlukla kentli yoksulları, orta sınıfları, gençleri ve kentlerdeki örgütlü insanları görmekteyiz. Neo-liberal ekonomi politikalarıyla günden güne devletin sağladığı sübvansiyonları kaybeden ve reel ücretleri düşen kentli yoksullar, 2007’nin sonlarına doğru artan fiyatların yarattığı kıvılcımla isyanlara katılmışlardır. Gençlerin isyanlara katılımında yoksulluk önemli bir etken olmakla birlikte siyasi özgürlük talebi, işsizlik ve gelecek kaygısı da önemli birer faktördür.

Son olarak isyanlarda örgütlü kesimlerin de etkili olduklarını görmekteyiz. İsyarlarda kimi zaman işçi sendikaları, kimi zaman muhalif siyasi partiler ön plana çıkmakta ve kendiliğinden başlayan isyanları koordine etmeye çalışmaktadır.

4. Mısır'ın Ekmekle Direnişi: 2008

Ekmek isyanlarının tarihi açısından önemli bir yer olan Mısır, 2008 Nisan'ında ekmek isyanlarıyla çalkalanmıştır. Bu kez isyanların merkezi Kahire değil, işçi sınıfının Nil deltasındaki güçlü merkezlerinden biri olan Mahalla el-Kubra'dır. Çoğunluğu tekstil fabrikasında çalışan 25.000 işçi, zaten 2000'li yılların başından beri defalarca greve gitmiştir. Hatta bunlardan 2006 ve 2007'de düzenlenen büyük grevler, ülke çapında grev dalgasının tetiklenmesine neden olmuştur.

2006 ve 2007'deki grevlerde elde edilen kazanımların bir türlü teslim edilmemesinin de etkisiyle Mahalla el-Kubra işçileri asgari ücretin artırılması, artan gıda fiyatlarının düşürülmesi ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi talepleriyle 6 Nisan 2008 Pazar günü için "Facebook" üzerinden grev çağrısında bulunmuştur (Bohstedt, 2014, s. 18).

Oluşturulan Facebook grubu birkaç hafta içinde ülkenin farklı şehirlerinden yetmiş bin üye toplamayı başarmıştır. Mahalla el-Kubra işçilerinin fabrikalara yoğun baskısı, ücretlerin iyileştirilmesi, aylık gıda ödeneklerinin artırılması ve ücretsiz servis gibi taleplerin şirket tarafından karşılanmasına neden olunca grev iptal edilmiştir. Ancak güvenlik güçlerinin şehri ablukaya alması 6 Nisan günü kendiliğinden hükümet karşıtı gösterilere yol açmıştır (Bush, 2010, s. 125). Spontane başlayan gösterilere aynı gün içinde Kahire'den öylesine yüksek katılım olmuştur ki Alia Mosallem, 6 Nisan günü Kahire'nin belirli bölgelerinin hayalet şehre dönüştüğünü belirtmektedir (Mosallem, 2012, s. 127).

Başlangıçta barışçıl protestolarla başlayan gösteriler, polisin göz yaşartıcı gazlarla, jopla, plastik, gerçek mermilerle sert müdahalesi ve fabrikaları işgale girişmesi üzerine biçim değiştirmiştir. Polis müdahalesinin ardından kalabalıklar, caddelere barikatlar kurup taşlarla ve molotof kokteylleriyle güvenlik güçleriyle çatışmaya başlamıştır. Ertesi gün binlerce kişinin Mübarek'in büyük posterlerine saldırıp onları indirdiği gösteriler, aynı zamanda birer rejim karşıtı protestoya dönüşmüştür. Devlete ait araçlar, iktidara yakın olup greve uymayan restoranlar ve dükkânlar hedef alınmıştır (Bohstedt, 2014, s. 19). Gösterilerde aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası karşıtı sloganlar da atılmıştır (Patel & McMichael, 2009, s. 28). Polisin sert müdahalesiyle

8 Nisan günü sona eren gösterilerde 331 kişi tutuklanmış, 49 protestocu 3 ile 5 yıl arasında hapis cezası almış, yüzlerce kişi dövülmüş ve on beş yaşındaki Ahmed Ali Mubarek evinin balkonundayken polis kurşunuyla öldürülmüştür (Beinin, 2011, s. 199).

Mubarek rejimi halkın öfkesini yatıştırabilmek için ayaklanmalarla birlikte bir dizi önlem almaya başlamıştır. Ayaklanmaların hemen ertesinde sübvansiyonlu unları karaborsada satan fırıncılara karşı düzenlenen operasyonda on iki bin kişi gözaltına alınmıştır (“Egyptians Riot over Bread Crisis,” 2008). Ayrıca Mubarek, 1 Mayıs’taki konuşmasında kamu sektöründe çalışanların ücretlerinin %30 artırıldığını açıklamıştır (“Food Price Crisis Bites in Egypt,” 2008).

4.1. Mısır’daki İsyanın Nedenleri

2007-2008 isyanlarının en şiddetlisi olan Mısır’daki ayaklanmaların arka planındaki temel motivasyonlar neydi? Bu sorunun cevabı tıpkı diğer isyanlarda olduğu gibi birden fazladır. Öncelikle 2000’li yıllarda uluslararası alanda artan gıda fiyatları Mısır’da da fiyatların artmasına neden olmuştur. Beinin’e göre 2005 ve 2008 yılları arasında Mısır’da etin fiyatı yüzde otuz üç, tavuğun fiyatı yüzde yüz kırk altı oranında artmış ve mart ayı enflasyonu yüzde on beşe yükselmiştir. Artan fiyatlara karşı sübvansiyonların sürekli olarak düşürülmesi ya da daraltılması, Mısırlı yoksulları, fiyatlara karşı korumasız bırakmıştır. Bu durum protestolara katılımda temel motivasyonlardan biri olmuştur. Örneğin protestoculardan biri, başta pirinç, tahıl ve et olmak üzere tüm gıda maddelerinin fiyatlarının arttığını, insanların artık kendilerini besleyemediğinden yakınlarda fiyat artışlarının isyanın arkasındaki temel motivasyonlardan biri olduğunu ortaya koymuştur (Bohstedt, 2014, s. 19).

Yoksulluk sınırının altında yaşayan kırk milyon Mısırlı için temel gıda maddesi olan ekmeğe, hayati bir öneme sahipti. 2000’li yıllarda et, pirinç, mısır gibi temel gıda maddelerinin yanı sıra buğday fiyatlarındaki artış, dünyanın en büyük ikinci buğday ithalatçısı olan Mısır’ı derinden etkilemiş, ekmeğe fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Mısır hükümetinin uluslararası piyasada artan fiyatları dengelemek için sübvansiyonları ve sübvansiyonlu ekmeğin gramajını azaltması,

Mısırlı yoksulları derinden etkilemiştir (Bush, 2010, s. 124). Bununla birlikte gramajı azaltılan sübvansiyonlu ekmeğin üretimine ilişkin fırınlar, kotalar ile sınırlandırılmıştır. Talebe ilişkin herhangi bir sınır yokken arzın sınırlandırılması ekmeğin bulunamamasına neden olmuştur. Salevurakis ve Abdel Haleim birlikte yaptıklarında çalışmalarında, ekmeğin bulma sıkıntısını bir röportajla şu şekilde aktarmaktadır:

“Fırınlarda ekmeğin bulmak kota ve zamanla sınırlı. Sabah 06:00-08:00 arasında ekmeğin alabilirim ama eğer 10 dakika geç kalırsam ekmeğin bulamayacağım” (Salevurakis & Abdel-Haleim, 2008, s. 47).

Yoksullar için üretilen sübvansiyonlu ekmeklere dair sorunlar bunlarla sınırlı değildir. Rejimi baştan aşağı saran yolsuzluk, sübvansiyon sistemine de yansımış, devlet sübvansiyonu ile desteklenen unlar ve ekmekler, devlet görevlilerinin kazanç karşılığı göz yumması ile karaborsaya düşmüştür (Slackman, 2008). Bu nedenle gündelik hayatta uzun ekmeğin kuyruklarında yaralanmalar hatta ölümler yaşanır hale gelmiştir (Patel & McMichael, 2009, s. 27).

Yoksullar için temel gıda maddelerinden biri olan ekmekte yaşanan kıtlık da gösterilere katılımda temel motivasyonlardan biri olmuştur. Gösteriler esnasında da bir protestocu ağlayarak “Ah paşa, ah bey, sübvansiyon edilmemiş bir somun ekmeğin bir poundun dörtte birine mal oluyor!” ekmeğin önemini dile getiriyordu (Bohstedt, 2014, s. 19).

Başta ekmeğin olmak üzere temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki artışın yanı sıra protestoların arka planındaki nedenlerden bir diğeri, işçi sınıfının içinde bulunduğu çalışma koşullarıdır. 1970’li yıllardan beri devam eden özelleştirmeler, 2000’li yıllarda artarak devam etmiştir. Özelleştirmelerin yanı sıra artan fiyatlar sonucunda reel maaşların sürekli olarak düşmesi, Mısır işçi sınıfını 21.yüzyılda militanlaştırmış, başta Mahalla el Kubra olmak üzere birçok yerde binlerce grev düzenlenmiştir. Bu grevlerde elde edilen kazanımların bir türlü yerine getirilmemesi, 2008’deki ekmeğin isyanlarına katılımda önemli bir faktör olmuştur.

Son olarak, isyanın arka planında rejime olan öfkeyi görebiliriz. Yaşam koşullarının kötüleşmesine yönelik hoşnutsuzlukla birlikte yolsuzluğa ve toplumun üst sınıflarının zenginleşmesine yönelik tepki, 2008 isyanına katılımı artırmıştır. Protestolar sırasında Mubarek

posterlerinin yanı sıra, lüks restoranların ve mağazaların hedef haline gelmesi üst sınıflara ve rejime yönelik öfkeyi kanıtlar niteliktedir.

4.2. Ayaklanma Boyunca Toplumsal Aktörler

2007-2008 isyanlarının Mısır ayağı, herhangi bir toplumsal gruba atfedilemeyecek kadar geniş katılımlı gerçekleşmiştir. İşçilerin öncülüğünde başlayan protestolara kadınlar, gençler ve orta sınıftan insanlar destek vermiştir. Bu anlamda Mısır protestoları, içerisinde geniş bir toplumsal koalisyonu barındırmaktadır.

4.2.1. İşçi Sınıfı

Mısır'ın işçi sınıfı, özellikle 2000'li yıllarla birlikte ağırlaşan yaşam ve çalışma koşullarının etkisiyle militanlaşmıştır. İşçiler 2004-2010 yılları arasında yaklaşık üç bin eylem gerçekleştirmiştir (Maher, 2011). 2006 ve 2007'de yapılan büyük grevler sonucunda bazı kazanımlar elde edilmiş, bu kazanımların yerine getirilmemesi 2008'deki ekmek ayaklanmasına yol açan temel motivasyonlardan biri olmuştur. Nitekim ayaklanma, işçi sınıfının merkezlerinden biri olan Mahalla el Kubra'da başlamıştır. Ayaklanma süresince hem özel sektördeki hem de kamu sektöründeki işçiler, eylemlerin merkezinde yer alarak ayaklanmayı yönlendirmiştir.(Bush, 2010, s. 125)

İşçilerin eylemler boyunca talepleri sadece çalışma koşulları ile sınırlı kalmamış, başkanı, rejimi ve güvenlik güçlerini de içermiştir. İşçi sınıfının hâlihazırdaki taleplerle eylemliliğini sürdürmesi, Mubarek rejiminin temel çekincelerinden biri olmuştur. Dolayısıyla hem ekmek ayaklanmasında hem de ayaklanmadan sonra rejim, ulusal çapta bir işçi eyleminin önüne geçmek için olağandışı bir baskıya başlamıştır (Beinin, 2011, s. 191).

4.2.2. Orta Sınıf

Tarihsel olarak ekmek ayaklanması genelde alt sınıflarla ilişkilendirilse de 2008'deki ayaklanmalar için bu durum tam olarak geçerli değildir. Hem ayaklanmalar esnasında hem de ayaklanmalardan sonra toplumların orta sınıfları eylemlerde faal olmuştur.

Mısır'daki ayaklanmalarda da toplumun orta sınıfının özellikle işçilerle dayanışma içinde olduğu görülmektedir. Çünkü artan fiyatlar ve düşen yaşam standartları sadece alt sınıfları değil orta sınıfları da zorlar hale gelmiştir. Ayrıca ekmek ayaklanmaları her ne kadar ekonomik taleplere ilişkin olarak görülse de 2008'deki ayaklanmalar, ekonomik taleplerin yanında baskıcı rejimlerin sona ermesini isteyen siyasi talepleri de içermektedir. Bu bağlamda artık rejimden ve genel olarak kamusal hizmetlerden rahatsızlık duyan orta sınıfların ayaklanmalara katılmaları sürpriz karşılanmamalıdır.

Ayaklanmanın öncesinde, 2007'de düzenlenen ve adeta ayaklanmanın ayak sesi olan beş yüz seksenden fazla eyleme beyaz yakalılar aktif olarak katılmış, Aralık 2017'de elli beş bin vergi tahsildarı greve gitmiştir (Bush, 2010, s. 124). Ayaklanma boyunca da orta sınıfın eylemliliği devam etmiştir. Grev çağrılarında doktorlar, esnaflar ve memurlar katılmış, ofislerini ve dükkânlarını açmamıştır (Mosallem, 2012, s. 128). Benzer bir biçimde avukatlar hem ayaklanma esnasında hem de ayaklanmadan sonra tutuklanan, işkence gören protestocuları yargıda savunmaya devam etmiştir (Bohstedt, 2014, s. 19).

2004 yılında kurulan ve Kahire'nin orta sınıfından oluşan Kefaye Hareketi de 2008'e kadar her ne kadar defalarca güven güçleri tarafından ezilmiş ve ayaklanmadaki rolü çoğunlukla yadsınmış olsa da yeni toplumsal hareketlerden biri olarak ortaya koyduğu örnek, başta gençlik olmak üzere ayaklanmadaki toplumsal gruplara ilham kaynağı olmuştur (Singerman, 2013, s. 16).

4.2.3. Kadınlar

Neo-liberal programlarla birlikte Mısırlı kadınlar, iş hayatında çok daha fazla görünür olmuş, kayıtlı ekonomideki kadın oranı 1981'de %9,9 iken 2006'da %22,34'e çıkmıştır. Özellikle tekstil ve giyim sanayinde kadınlar düşük maaşlarla istihdam edilmiştir.

Kadınların iş hayatında görünürlüklerinin artışı, onları başta eylemler olmak üzere toplumsal hayatın her yerinde görünür kılmıştır. 7 Aralık 2006'da Mahalla el-Kubra'da gerçekleşen grevi kadınlar başlatmış, başlangıçta erkek meslektaşlarının çalışmaya devam etmesi üzerine

“Kadınlar burada! Erkekler nerede?” şeklinde sloganlarla erkeklerin çalışma alanlarına doğru yürüyüşe geçmiştir. Grev liderlerinden biri olan Seyyid Habib, kadınların grev boyunca eve gitmek istemediklerini söylerken, bir başkası ise “Kadınlar erkeklerden daha militandı.” diyerek kadınların grevdeki etkinliğini dile getirmiştir.

2007’de Talkha kasabasında gerçekleşen iki aylık grevde de kadınların ön planda olduğu görülmüştür. Greve katılan işçilerin yaklaşık dörtte üçü kadındır. Grev boyunca kadınlar, kendilerine biçilen toplumsal rollerin aksine, gazetelerde peçeleri ve başörtüleri ile erkeklerle omuz omuza grev fotoğraflarına çıkmıştır. Ağustos 2007’de Damanhur’da gerçekleştirilen grevin ana organizatörlerinden biri de yerel bir sendika komitesinin üyesi olan Aisha Abdal-aziz Abu Sammada idi. Grev boyunca Abu Sammada “Hagga (Hacı) Aisha” ismiyle ün yapmıştır (Beinin, 2011, ss. 192-198).

Kadınlar eylemliliklerini ekmek ayaklanmasında da sürdürmüştür. Fiyatlardaki artış, reel ücretlerin düşmesi, ekmekte yaşanan kıtlık gibi ayaklanmaya neden olan temel sorunların hemen hepsiyle günlük hayatta erkeklerden daha fazla karşı karşıya kalan kadınlar, protestolara faal olarak katılmıştır. Bu sorunların yanında rejimin insanları sindirmede kullandığı temel aracı olan güvenlik güçlerinin ve diğer memurların kadınları istismar etmekten geri durmaması ve adeta bir devlet politikası haline getirmeleri, kadınların politikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (El- Dawla, 2009, ss. 121-136). Ek olarak kadınların güvenliği ve iş hayatında anneliğe dair sağladığı kolaylıklar nedeniyle çalışmak için tercih ettiği kamu sektörünün, neo-liberal politikalarla küçülmeye gitmesi de kadınların rejime yönelik öfkelerini artırmıştır (Singerman, 2013, s. 11). Bu bağlamda hem bu gösterilerde hem de ilerleyen yıllarda gerçekleşen 25 Ocak Devrimi’nde kadınlar “kendi sosyal devrimleri”ne kapı aralamıştır (Biggs, 2011).

4.2.4. Gençler

Hiç şüphesiz Mısır’da uygulamaya konulan neo-liberal politikaların başlıca zarar verdiği toplumsal gruplardan biri de gençlerdir. Gençler, aynı zaman diliminde çeşitli faktörler nedeniyle hem toplumsal

hayattan hem de iş hayatından dışlanmaya ve ötekileştirilmeye maruz kalmıştır.

Öncelikle, Nasır döneminde üniversite mezunlarına verilen iş garantisi Mubarek’le birlikte kaldırılmış, artan üniversite mezunlarına istihdam yaratılamamıştır. Ek olarak 2000’li yıllarda artan özelleştirmelerle birlikte istihdamda olanların da işlerini kaybetmesi, genç işsizliğin artmasına neden olmuştur (Eğri, 2018, s. 75). 2006 yılında ulusal çapta yapılan anketlere göre tüm işsizlerin yüzde 83’ü on beş ile yirmi dokuz yaş arasındaki, %43’ü ise yirmi ile yirmi dört yaş arasındaki gençlerden meydana gelmiştir (Amer, 2007, s. 11). İstihdamda olanların büyük bir kısmı ise güvenceli veya iyi koşullar altında çalışmamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), on sekiz ile kırk dokuz yaş arasındaki Mısırlı erkeklerin sadece %19’unun “iyi” işlere sahip olduğunu açıklamıştır. Rakamlara yansıyan bu durum, gençlerin iş piyasasından dışlandıklarını ortaya koymaktadır.

Gençlerin iş piyasasından dışlanmaları, sosyal hayatlarında da önemli sorunlara yol açmıştır. Ortadoğu’nun birçok ülkesinde olduğu gibi Mısır’da da kadın erkek ilişkilerinin temel kurallarından birisi evliliktir. Evlilik aynı zamanda hem genç kadınlar hem de genç erkekler için “yetişkin” olmayı ifade etmektedir. Gençlerin iş bulmakta yaşadıkları sorunlar ya evlenme olanaklarını ortadan kaldırmış ya da ertelemelerine neden olmuş, bu durum onların sosyal hayatlarında sorunlara yol açmıştır. Singerman, “gecikmiş evlilik” olarak tanımladığı bu durum nedeniyle Mısırlı gençlerin yetişkin kabul edilmediklerine, ailelerinden bağımsızlıklarını kazanamadıklarına ve birlikte yaşayamadıklarına dikkat çekmekte ve bu durumun sosyal sorunlara neden olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte neo-liberal politikalarla birlikte Mısır’daki fiyatların uluslararası ekonomideki dalgalanmalardan çok daha fazla etkilenir olması nedeniyle gıda fiyatlarındaki artış gibi evliliğin maliyeti de artmıştır. Özellikle evliliğin maliyetinin kırsal kesimde yaşayan ailelerin hane halkı harcamalarının on beş katına denk gelmesi, alt sınıflar için zorlayıcı bir durum oluşturmuştur. Bu durum, hem gençlerin hem de onların ailelerinin var olan ekonomik düzenden daha fazla mağdur olmalarına neden olmuştur (Singerman, 2013, ss. 10-13).

Gençliğe özgü olan sosyal ve ekonomik nedenler, yukarıda sayılan diğer nedenlerle birlikte gençlerin ekmek ayaklanmalarına katılmalarında rol oynamıştır. Ayaklanmanın ilk günü, Kahire ve Herwan Üniversiteleri'nden yüzlerce öğrenci rejim karşıtı sloganlarla protestolara katılmıştır. Kahire'de bulunan Barolar Birliği'nin kapalı alanında yüzlerce aktivist ve entelektüel, ekonomik reform talep eden dövizleri ve pankartlarıyla protestolara destek vermiş ve “Grev, açlığa ve yoksulluğa karşı meşrudur” şeklinde slogan atmıştır (El Hamalawy, 2008). Aynı zamanda 2008'deki gösterilerin hemen öncesinde, merkezinde genç aktivistlerin bulunduğu 6 Nisan Gençlik Hareketi kurulmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin temel özelliklerini taşıyan bu hareket, işçilerin Mahalla el Kubra'da düzenlemeyi planladıkları grevin Mısır'ın tamamına duyurulmasında ve böylece genel bir protesto biçimine dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Aoude, 2013, s. 245).

Hem 2004 yılında kurulan Kefaya Hareketi'nden hem de Sırbistan ve Ukrayna gibi dünyanın farklı ülkelerinde kendisiyle hemen aynı dönemde kurulan gençlik hareketlerinden ilham alan 6 Nisan Hareketi, başlangıçta “toplumsal bir hareket oluşturma” amacı gütmeyen bir grup genç tarafından Mahalla el Kubra'daki grev çağrısına destek oluşturmak için açılmış bir Facebook sayfasından ibarettir. Ancak bir anda üye sayısı yetmiş bine çıkan sayfanın çağrısına binlerce kişi katılmış, böylece kendiliğinden bir “toplumsal aktör” doğmuştur. Ayaklanmalar sırasında sayfanın kurucuları yirmi yedi yaşlarındaki Israa Abdel Fattah Ahmed Rasid ve Ahmed Maher, güvenlik güçlerinin hedefi haline gelmiş, Rasid ve Maher tutuklanmıştır. Ayaklanmanın ardından hareketin aktivistleri dünyanın farklı bölgelerindeki gençlik hareketlerinin örgütlenme biçimlerini incelemeye devam etmiştir (“April 6 Youth Movement,” 2011). Grup, faaliyetlerine 2008'den sonra da devam etmiş, hem 2011 Mubarek rejimine karşı hem de sonrasında Muhammed Mursi'ye karşı yapılan protestoların çağrıcılarından biri olmuştur (Fattah, 2014).

5. Sonuç

Ekmek ayaklanmaları 16. yüzyıl gibi erken tarihlerden itibaren dünyanın birçok yerinde alt sınıflar ve devlet arasındaki “sözleşmenin”

bozulması durumunda ortaya çıkmış protesto biçimi olmuştur. Thompson, “ahlak ekonomisi” kavramını kullanarak ayaklanmaları, halkın serbest ticarete ve onun birtakım hakları dönüştürmesine tepkisi olarak yorumlamıştır. Bazı sosyal bilimciler ise rasyonel tepki teorisi bağlamında ayaklanmalara gerekçe olarak kötü hasat, kuraklık gibi tamamen ekonomik gerekçeleri göstermiştir.

21.yüzyılın ilk yarısından 70’li yıllara kadar küresel anlamda egemen olan refah devleti kuramının etkisiyle ayaklanmalar nadiren görülmüş olsa da 70’li yıllardan sonra dünya ekonomisine hâkim olmaya başlayan neo-liberal politikalar, ayaklanmaları tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Artan fiyatlara, işsizliğe ve güvencesizliğe karşı başta Latin Amerika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde ekmek ayaklanmaları tekrar görülmüştür. Bu isyanların son halkası ise 2007-2008 yıllarında yaşanmıştır. Güney yarım küredeki birçok ülke gıda egemenliğini yitirdiği için uluslararası alanda artan fiyatlardan etkilenmiştir. Bu nedenle başta Afrika olmak üzere, Güneydoğu Asya’dan Kuzey Amerika’ya kadar yaklaşık 30 ülkede çeşitli toplumsal gruplar, artan fiyatları ve kötüleşen yaşam koşullarını protesto etmiştir. Protestoların en şiddetlisi 2008 Nisan’ında ekmek ayaklanmaları açısından önemli bir merkez olan Mısır’da yaşanmıştır. Mısırlı işçilerin grev kararıyla başlayan ve birçok toplumsal kesimin katıldığı ayaklanmalara Mubarek rejimi sert müdahale etmiştir. Yüzlerce kişinin tutuklandığı ve işkence gördüğü olayların sonunda Mubarek, toplumdaki öfkeyi sönmümlendirebilmek için bazı önlemler almak zorunda kalmıştır.

Mısır’da gerçekleşen gösterilerin nedenlerini incelediğimizde karşımıza; neoliberal politikalarla beraber başta ekmek olmak üzere temel gıda maddelerinin fiyatlarındaki fahiş artış, işsizlik, enflasyonla beraber alt sınıfların yaşam koşullarının kötüleşmesi, gelir dağılımında adaletsizliğin artışı ve rejimin artık bir baskı rejimine dönüşmesi çıkmaktadır.

Ayaklanmalara katılan toplumsal aktörleri incelediğimizde ise başta 2000’li yıllardan beri binlerce kez greve çıkan işçi sınıfını, işsizliğin ve yoksulluğun yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlardan ve rejimin

baskısından bunalan gençliği ve orta sınıfı, son olarak da sayılan tüm bu sorunlarla hayatın her alanında ilk elden karşı karşıya gelen kadınları görmekteyiz.

Hem Mısır özelinde hem de ayaklanmaların gerçekleştiği bölgelerde 2007-2008 ayaklanmaları, kendisinden sonraki dönemi şekillendiren başlıca unsurlardan biri olmuştur. Neo-liberal politikalarla başlayan mülksüzleştirmeye, iş piyasasında sömürüye ve kapitalist ekonominin ülkelere zorunlu tuttuğu, alt sınıfları uluslararası piyasada yükselen fiyatlara karşı korumasız bırakan serbest ticarete karşı itirazı temsil eden ekmek isyanlarıyla birlikte toplumsal grupların eylemliliği artmış ve baskıcı rejimlerle toplumsal gruplar arasındaki “sosyal sözleşmenin” sonunu getirmiştir. Böylece baskıcı rejimlerin birçoğu yönetebilirlik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu krize neden olan neoliberal sosyal politikalar, baskıcı rejimler, artan yoksulluk gibi olgular ilerleyen yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında Arap Baharı olarak bilinen ve rejimlerin sonunu götüren ayaklanmaların da nedenlerini oluşturmuştur. Bu bağlamda hem Mısır’da hem de diğer Arap ülkelerinde yeni bir dönemi başlatan Arap Baharı’nın habercisi olarak 2007-2008 isyanları bölge tarihinin incelenmesinde önemlidir.

Kaynakça

- Africa, T. W. (1971). Urban Violence in Imperial Rome. *The Journal of Interdisciplinary History*(2), 3-21.
- Amer, M. (2007). The Egyptian Youth Labor Market School-to-Work Transition 1998-2006. *Economic Research Forum Working Paper Series*, 1-41.
- Aoude, I. G. (2013). Egypt: Revolutionary Process and Global Capitalist Crisis. *Arab Studies Quarterly*(35), 241-254.
- April 6 Youth Movement. (2011). 6 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/revolution-in-cairo/inside-april6-movement/> adresinden erişildi.
- Auyero, J. (2007). *Routine Politics and Violence in Argentina The Grey Zone of State Power*. Cambridge: Cambridge University Press, .
- Ba, D. (2008). Hundreds Protest against Food Prices in Senegal. *Reuters*. 6 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-senegal-protest/hundreds-protest-against-food-prices-in-senegal-idUSL2614965820080426> adresinden erişildi.
- Beinin, J. (Ed.) (2011). *A Workers' Social Movement on the Margin of the Global Neoliberal Order, Egypt 2004-2009*. Kaliforniya: Stanford University Press.
- Berazneva, J., & Lee, D. R. (2013). Explaining the African Food Riots of 2007–2008: An Empirical Analysis. *Food Policy*(39), 28-39.
- Bienen, H. S., & Gersovitz, M. (1986). Consumer Subsidy Cuts, Violence, and Political Stability. *Comparative Politics*(19), 25-44.
- Biggs, C. (2011). Women Make Their Power Felt in Egypt's Revolution. *The National*. 16.09.2018 tarihinde <https://www.thenational.ae/world/mena/women-make-their-power-felt-in-egypt-s-revolution-1.434826> adresinden erişildi.
- Bohstedt, J. (2014). Food Riots and the Politics of Provisions in World History. *IDS Working Paper*, 1-31.

Bush, R. (2010). Food Riots: Poverty, Power and Protest. *Journal of Agrarian Change*(10), 119-129.

Clark, P. (1976). Popular Protest and Disturbance in Kent, 1558–1640. *The Economic History Review*(23), 365-382.

Coles, A. J. (1978). The Moral Economy of the Crowd: Some Twentieth-Century Food Riots. *Journal of British Studies*(18), 157-176.

Çetinkaya, Y. D. (2016). Arap Ayaklanmalarını Anlamak: Bağlam, Devrimciler ve Karşı-Devrimciler. *Başlangıç Dergi*. 21 Eylül 2018 tarihinde <http://baslangicdergi.org/arap-ayaklanmalarini-anlamak-baglam-devrimciler-ve-karsi-devrimciler/> adresinden erişildi.

Dikötter, F. (2010). *Mao's Great Famine The History of China's Most Devastating Catastrophe 1958-1962*. Londra: Bloomsbury Publishing Plc.

Egyptians Riot over Bread Crisis. (2008). *The Telegraph*. 21 Mayıs 2018 tarihinde <https://www.telegraph.co.uk/finance/economics/2787714/Egyptians-riot-over-bread-crisis.html> adresinden erişildi.

Eğri, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır İçin Okun Yasası Analizi. *Journal of Yaşar University*(13), 68-78.

El- Dawla, A. S. (Ed.) (2009). *Torture: A State Policy, Egypt: The Moment of Change*. Londra: Zed Books.

El Hamalawy, H. (2008). Pigs Abort Mahalla Strike; Hell Breaks Loose. *Arabawy*. 21 Eylül 2018 tarihinde https://arabawy.org/4142/Pigs_abort_Mahalla_strike%3B_HELL_BREAKS_LOOSE adresinden erişildi.

Fattah, E. A. (2014) *Interview: Esraa Abdel Fattah/Interviewer: M. Disler*. Harvard Politic Review. 22 Eylül 2018 tarihinde <http://harvardpolitics.com/hprgument-posts/interview-esraa-abdel-fattah/> adresinden erişildi.

Food Price Crisis Bites in Egypt. (2008). *BBC News*. 15 Eylül 2018 tarihinde <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7381766.stm> adresinden erişildi.

Frank, D. (1985). Housewives, Socialists, and the Politics of Food: The 1917 New York Cost-of-Living Protests. *Feminist Studies*(11), 255-285.

Gouda, A.-K. (1981). Looking Outside, or Turning Northwest? On the Meaning and External Dimension of Egypt's Infitah 1971-1980. *Social Problems*(28), 394-409.

Hafez, M. M., Wiktorowicz, Quintan, (Ed.) (2004). *Violence as Contention in the Egyptian Islamic Movement*. Indiana: Indiana University Press.

Hardiman, D. (1996). Usury, Dearth and Famine in Western India. *Past & Present*, 113-156.

Harrigan, J., El-Said, Hamed. (2009). *Economic Liberalisation, Social Capital and Islamic Welfare Provision*. Londra: Palgrave Macmillan.

Harsch, E. (2008). Price Protests Expose State Faults. *Africa Renewal*(22).

Headey, D., Shenggen, Fan,. (2008). Anatomy of a Crisis: The Causes and Consequences of Surging Food Prices. *Agricultural Economics*(39), 375-391.

Hopkins, R. F. (Ed.) (1988). *Political Calculations In Subsidizing Food*. Maryland: Johns Hopkins University Press.

Maher, S. (2011). The Political Economy of the Egyptian Uprising. *Monthly Review*. 20 Eylül 2018 tarihinde <https://monthlyreview.org/2011/11/01/the-political-economy-of-the-egyptian-uprising> adresinden erişildi.

Marfleet, P. (2013). Mubarak's Egypt — Nexus of Criminality. *State Crime Journal*(2), 112-134.

Mosallem, A. (Ed.) (2012). *These Are Liberated Territories' – Everyday Resistance In Egypt: Dismantling State Power, Experimenting With Alternatives And The Growing Movement From 2000 To 2010*. Londra: Routledge.

Most Improved in Doing Business 2008. *Doing Business*. 17 Eylül 2018 tarihinde <http://www.doingbusiness.org/Reforms/Top-reformers-2008> adresinden erişildi.

Patel, R., & McMichael, P. (2009). A Political Economy of the Food Riot. *Review: Political Economic Perspectives on the World Food Crisis*(32), 9-35.

Posusney, M. P. (1997). *Labor and the State in Egypt*. New York: Columbia University Press.

Sachs, R. (2012). *On Bread and Circuses: Food Subsidy Reform and Popular Opposition in Egypt*. Stanford University,

Sadiki, L. (1997). Towards Arab Liberal Governance: From the Democracy of Bread to the Democracy of the Vote. *Third World Quarterly*(18), 127-148.

Salevurakis, J. W., & Abdel-Haleim, S. M. (2008). Bread Subsidies in Egypt: Choosing Social Stability or Fiscal Responsibility. *Review of Radical Political Economics*(40), 35-49.

Schneider, M. (2008). 'We Are Hungry!': A Summary Report of Food Riots, Government Responses, and State of Democracy in 2008. 22 Eylül 2018 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.527.1678&rep=rep1&type=pdf> adresinden erişildi.

Shorbagy, M. (2007). Understanding Kefaya: The New Politics in Egypt. *Arab Studies Quarterly*(29), 39-60.

Singerman, D. (2013). Youth, Gender, and Dignity in The Egyptian Uprising. *Journal of Middle East Women's Studies*(9), 1-27.

Slackman, M. (2008). Egypt's Problem and Its Challenge: Bread

Corrupts. *The New York Times*. 12 Eylül 2018 tarihinde <http://www.nytimes.com/2008/01/17/world/africa/17bread.html> adresinden erişildi.

Thompson, E. P. (1993). *Customs in Common*. Londra,: Penguin Books.

Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Tilly, L. A. (1971). The Food Riot as a Form of Political Conflict in France. *The Journal of Interdisciplinary History*(2), 23-57.

Walton, J., & Seddon, D. (Eds.). (1994). *The Middle East and North Africa*. Cambridge: Blackwell Publisher.

Walton, J., & Shefner, J. (Eds.). (1994). *Latin America: Popular Protest and the State*. Cambridge: Blackwell Publisher.